

Омурзаков С.А., Умаров С. Т.

**АЙЫЛ-ЧАРБАСЫН БАШКАРУУНУН ЭКОНОМИКАЛЫК МЕХАНИЗМИН
ПАЙДАЛАНУУНУН ЧЕТ ӨЛКӨЛҮК ТАЖРЫЙБАСЫ**

Омурзаков С.А., Умаров С.Т.

**ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ У ИНОСТРАННЫХ
ГОСУДАРСТВ В УПРАВЛЕНИИ СЕЛЬСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ**

S.A. Omurzakov, S.T. Umarov

**THE FOREIGN EXPERIENCE OF USING ECONOMICAL MECHANISM IN
MANAGEMENT OF AGRICULTURE**

УДК: 333-12 * (5 72.4)

Макалада айыл-чарбасын башкаруунун эконо микалык механизмин пайдалануунун чет өлкөлүк таже рыйбасы өнүккөн өлкөлөрдүн мисалында талданды.

In this article written about the management of agriculture by the economic mechanism of the foreign countries experience of the developed countries examples.

Көпчүлүк чет өлкөлөрдүн өкмөттөрү айыл-чарбасына колдоо көрсөтүүнүн ар түрдүү инструменттерин (айыл-чарба товарларын өндүрүүчүлөрдү өнүктүрүүнүн ар кандай өкмөттүк программаларын, квоталарды, тарифтерди, экономикалык субсидияларды ж.б.) пайдаланышат. Алсак, АКШдагы айыл-чарба товарларын өндүрүүчүлөрдү колдоо боюнча биринчи нормативдик актыларга: фермерлердин кирешелери менен айыл-чарба продукцияларына баалардын бир топ стабилдешүүсүнө кепилдик берүүчү 1929-жылдагы Айыл-чарба маркетинг актысы, 1933-жылдагы Айыл-чарбасын жөнгө салуу жөнүндөгү актысы кирген.

Азыркы мезгилде 2002-жылдагы «Өткөөл айыл-чарба актысы», 2002-жылдагы Фермердик билль аракеттенет. Узак жылдар бою АКШнын өкмөтү айыл-чарба продукцияларын түз сатып алууну ишке ашырып келет. Баалардын төмөндөшүнө алып келген ашыкча өндүрүү байкалган жылдары продукциянын ашыкчасы ар түрдүү программаларды (мектеп окуучуларын жана калктын кирешеси аз катмарларын тамактандыруу, ошондой эле азык-түлүк таңкыстыгы байкалган өлкөлөргө колдоо көрсөтүү) ишке ашырууга багытталган.

Айыл чарбасы баалардын стабилдешүүсүнө – кепилдик берилүүчү бааларга өткөн, Эгерде баалар төмөндөсө, фермерлерге өздөрүнүн чыгымдарын жаап, белгилүү топтолорду жасашы үчүн кайтарымызсыз займдар берилген. Бул фермерлердин продукцияны мамлекет кепилдик берген баалардан төмөн баада сатуу зарылдыгынан камсыздандырылышына шарт түзгөн.

Андан кийин мамлекет максаттык бааларды коюуга өткөн. Рыноктук баа кайсы бир штатта максаттык баадан төмөн болсо, алардын ортосундагы айырма федералдык бюджеттен төлөнүп берилген.

Акыркы жылдарда АКШнын Федералдык өкмөтү фермерлерге колдоо көрсөтүү саясатын ал БДСУнун (ВТО) соода жүргүзүү принциптерине карама-каршы келбегендей кылып бир аз бекем-

деткен. Бирок бул төлөмдөр баары бир фермерлерге чыгашаларын жаап, белгилүү пайда алуу мүмкүндүгүн берет. Америкалык тоок эти биздикине караганда арзан, бирок аларда эттин чыгышы да 20%га төмөн. АКШнын өкмөтү буудай өндүрүүнүн эле 22-55%на дотация берет, ал эми буудай эттин өздүк наркынын негизги компоненти экендиги белгилүү. Европа шериктештигинде да абал ушундай.

Фермердик чарбаларга колдоо көрсөтүү боюнча Канаданын тажрыйбасы өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Айыл-чарба өндүрүшүнүн коопсуздугун камсыз кылуу боюнча долбоордун алкагында негизги үч мамлекеттик программа: түшүмдү камсыздандыруу; фермерлердин кирешелерин стабилдештирүү үчүн каражаттарды резервдөө (N18 A); фермерлердин кирешелерин коргоо (CP1P) программалары ишке ашырылган. Алар айыл-чарба товарларын өндүрүүчүлөрүн азык-түлүк рынокторундагы жагымсыз тенденциялардан жана кырсыктардан сактоо максатында мамлекеттин фондularын жана фермерлердин өздөрүнүн акча каражаттарын бириктирүү үчүн провинциалдык каржылоо менен катар ишке ашырылган. Бул программалар «пландаштырылуучу» тармактардан – сүт багытындагы мал чарбачылыгы менен канаттуу чарбасынан тышкары кеңири спектрдеги айыл-чарба продукцияларын өндүрүүгө тийиштүү болгон.

Канада өкмөтүнүн фермерлерди колдоону камсыз кылуучу башка программалары: жазгы талаа жумуштарын жүргүзүү үчүн пайызсыз кредиттер; фермерлерге сезондук продукциянын сатылышын кечендетүү мүмкүндүгүн берген күзгү пайызсыз кредиттер; фермердик чарбаларды маалыматтык-кеңеш берүүчүлүк тейлөө; фермердик чарбалардын программалары; фермерлердин карыздарын реструктуризациялоо, айыл-чарба продукцияларынын маркетингин колдоо боюнча ортомчулук кызматтарды көрсөтүү програм-малары.

Улуттук жана регионалдык адаптациялык программалар (САКВ) илим-изилдөө иштерин, инновацияларды, рынокко жаңы продукцияларды кийирүүнү, жаратылышты коргоо иш-чараларын, азык-түлүктүн коопсуздугун жана сапатын, фермерлердин квалификациясын жогорулатууну, айыл жерлерин өнүктүрүүнү каржы каражаттары менен камсыздашат.

Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү Уюмунун эксперттеринин пикиринде, Канада товар-

лардын айрым топторун өндүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүүдөн фермерлердин кирешелерине колдоо көрсөтүү боюнча эл аралык соодага чектөөлөрдү азайтуучу чараларга өтүп жатат. Айыл-чарба продукцияларын өндүрүүчүлөргө суммардык субсидиялар Канадада Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү Уюмунун бардык өлкөлөрү боюнча орточо көрсөткүчтүн 50%га жакынын (Австралия менен Жаңы Зеландияда гана мындан төмөн) жана ИДПнын 0,7%ын түзөт. Алсак, 2001-жылы Канадада бир адамга 168 АКШ доллары, бир фермерге 10 миң АКШ доллары, 1 гектар жер аянтына 5300 АКШ доллары өлчөмүндө айыл-чарба субсидиялары берилген. Эң жогорку көрсөткүчтөр Японияда – бир адамга 467 АКШ доллары, бир фермерге 26 миң АКШ доллары, 9709 АКШ долларына барабар. Канададагы товар өндүрүүчүлөрдүн азык-түлүк товарларына (сүт, жумуртка жана канаттуу этинен тышкары) баалары орточо дүйнөлүк деңгээлде. Канада өкмөтү айыл-чарба продукцияларын өндүрүүчүлөрдү колдоо, ошондой эле айыл жерлеринин социалдык-экономикалык инфраструктурасын өнүктүрүү үчүн бир топ каражаттарды (2001-жылы 7981 млн. Канада доллары) федералдык жана провинциалдык айыл-чарба министрликтери менен аларга баш ийүүчү агенттиктердин түз (76%) жана кыйыр (23%) субсидиялары түрүндө бөлүп турат[1].

Айыл-чарбасына субсидияларды бир топ кыскартуу менен (ИДПнын 0,7%ы гана, Австралия менен Жаңы Зеландияда гана мындан аз) Канада дүйнөлүк азык-түлүк рынокторунда конкуренциянын шарттарын теңдештирүүгө кызыкдар, ошондуктан БДСУ (ВТО) менен сүйлөшүүлөрдө экспорттук субсидияларды кыскартуу жана ры-нокторго кирүүнү жеңилдетүү маселелеринде курч позициясын сактайт.

Азык-түлүк рынокторунда мамлекет менен товар өндүрүүчүлөрдүн өз ара мамилелери агрардык саясаттын үч секторунун: эркин рыноктун, жеткирип берүүлөрдү башкаруунун жана монополдук сатып алуулардын алкагында ишке ашат.

Эркин рынок сектору анын катышуучуларынын өз кызыкчылыктарына жараша эркин жүрүм-турумун билдирет, ошондуктан мамлекет менен өндүрүүчүлөрдүн өз ара аракеттениши өндүрүүчүлөрдүн ишмердүүлүгүн фискалдык мамлекеттик жөнгө салуу менен гана чектелет.

Жеткирип берүүлөрдү башкаруу – бул канадалык керектөөчүлөр менен тамак-аш ишканаларына айыл-чарба продукцияларынын айрым түрлөрүнүн (сүт, сүт продуктулары, жумуртка, канаттуулардын эти жана тирүү канаттуулардын) келип түшүүсүнүн стабилдүүлүгүн камсыз кылуучу система. Бул система фермерлердин туруктуу киреше алышына өбөлгө түзөт. Мындай системада ички рыноктогу сунуштун көлөмү белгилүү болуп, рынок бекитилген квоталарга ылайык фермерлердин арасында бөлүнөт, баалар толук чыгымдардын негизинде пайданы эске алуу менен аныкталат, ички рынокко окшош чет элдик продукцияны арзаныраак баа менен киргизбөө максатында импорт жөнгө салынат. Квота – бул

наркка ээ болгон актив; ал ички рынокто эркин айланат, башкача айтканда аны сатып алууга, сатууга, күрөөгө коюуга болот.

Өндүрүүчүлөрдү белгилүү квоталарды кармоого аргасыз кылган негизги себептерге, биринчиден бөлүнгөн лимиттин чегинде же андан ашыкча өндүрүлгөн продукциянын баасынын айырмасы, экинчиден, ашыкча өндүрүү үчүн ири жазаналар кирет. Мисалы, 2002-жылдын декабрында Онтарио провинциясында квотанын чегинде өндүрүлгөн сүттүн баасы центнерине 61,48 Канада долларын, ал эми ашыкча өндүрүлсө – болгону 5,28 Канада долларын түзгөн. Квотанын сакталышы ай сайын эсепке алынат, фермерлер продукцияны бир калып-та өндүрүүгө умтулушат[3].

Европа шериктештигинин көпчүлүк өлкөлөрүндө айыл-чарбасын өнүктүрүү боюнча улуттук программалар иштелип чыккан. Мисалга алсак, Англиянын айылды өнүктүрүү программасынын стратегиялык максаты болуп англиялык кыштактын уникалдуу экологиялык, экономи-калык жана социалдык чөйрөсүн бүт коомдун жыргачылыгы үчүн сактоо жана көбөйтүү эсептелет. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү маселелерди чечүү каралган:

1. Айыл региондорунун динамикалуу, конкуренттик жөндөмдүүлүгү жогору жана туруктуу экономикасын өнүктүрүүгө шарт түзүү менен кошо айылдагы жакырчылыкты жоюу;

2. Калктын инфраструктура обьектилерин эркин пайдалануусун камсыз кылуу менен айылда кызматтардын ар кандай түрлөрүн көрсөтүү жана өнүктүрүү;

3. Айылдык шериктештиктерге кыштактардын ландшафттарын жана биоареалдардын кеп түрдүүлүгүн сактоо үчүн шарт түзүү;

4. Айылда жумуш менен камсыз болуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү;

5. Айылдык территорияларды башкаруу системасын өркүндөтүү, тиешелүү ведомстволордун, бейөкмөт уюмдардын жана ар кандай деңгээлдердеги администрациялардын ишмердүүлүгүн координациялоону жакшыртуу.

Жогоруда айтылгандардан өнүккөн өлкөлөрдө агрардык секторду колдоого жыл сайын ири каражаттар бөлүнөт деп жыйынтык чыгарууга болот. Алсак, Японияда айыл-чарба продукцияларын өндүрүүчүлөргө колдоо көрсөтүүнүн көлөмү продукциянын наркынын 56%ын, Кореяда – 63%ды, Норвегия менен Швейцарияда 68%ды түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Назаренко В.И. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой. М: Информагробизнес, 1996. -83с.
2. Орузбаев А. Агрпромышленный комплекс в условиях перехода к рыночной экономике опыт стран СНГ и других стран дальнего зарубежья. - Алма-Ата, 1993. -204с.
3. Петриков А. Стратегия устойчивого сельского развития в зарубежных странах. Аграрная реформа. Экономика и право. 2003 г. - № 3